

DIMÉNY ATTILA

A KÉZDIVÁSÁRHELYI OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK RÖVID TÖRTÉNETE

A 17. századtól a 20. század első feléig

Daniel G. Scheint medgyesi szász orvos az erdélyi székelyekről 1832-ben írt munkájában megjegyzi, hogy *világré-szünk* (Erdély) *összes népei élénk érdeklődést tanúsítanak a népoktatás iránt*. Véleménye szerint csak a szabadgondolkodó emberek tehetnek a közjóért, lehetnek az államnak hű polgárai. A székely társadalomról pedig azt írja, hogy élénk a szellemi kultúra iránti magas fokú érzéke, mely elsősorban kitűnő tanintézeteiben nyilvánul meg.¹

A közművelődésnek és azon belül az oktatásnak Kézdivásárhelyen is fontos szerepe volt az urbanizáció kibontakozásában. A kora újkorban és újkorban elsősorban az írás-olvasás szintje volt a városiasság egyik fontos eleme, mutatója.² Kézdivásárhelyen a 16. század harmadától kialakuló céhes rendszer egyik alapvető pillére volt az írás-olvasás széles körben való elterjedése. Ezt a folyamatot a későbbiekben messzemenően elősegítette az oktatási élet továbbfejlesztése és intézményesítése.

Református egyházi oktatás

■ Kézdivásárhelyen az egyházi oktatás több évszázados múltra tekint vissza. A város legrégebbi iskoláját a reformátusok hozták létre még 1637-ben, úgynevezett *partikula iskolaként*.³ Ugyanők 1760–1761-ben kőből nagy és újszerű iskolaépületet emeltek, melyet akkor a város keves kőépülete között tartottak számon, melyben

A 17. században létesített református partikula és a kantai római katolikus iskolák kezdetben az alpműveltség megszerzésében játszottak szerepet, de a későbbiekben hozzájárultak a szakmai képzést és a magasabb szintű elméleti tudást biztosító iskolák létrejöttéhez.

még 1893-ban is folyt a leánygyermekoktatása.⁴ Az iskola épülete a főtéren lévő református templom mellett állt.

A 19. század elején általában a segédpap volt az igazgató, mellette két fiú- és egy lánytanító dogozott, akik ugyanakkor a kántori feladatokat is ellátták.⁵ A református anyakönyvekből tudjuk, hogy a 18. században Vén András (1746), Széplaki István (1767), Deső Elek (1770–1773), Barabás György (1776), albisi Vén József (1783) és Áda István (1796–1804) kántorok szolgáltak Kézdivásárhelyen. A 19. század első felében a kántorok mellett már a tanárok neveit is megtaláljuk, így Krimnitzki Blasovits *profus* (1808–1823), Imre Lázár kántor (1811–1823), Szigeti Mária (1817) és Szigeti Sára (1820) *profus*, valamint Csiszér Ferenc tanító (1847) neve olvasható a dokumentumban.⁶ 1832-ben a református *gimnáziumban* több mint 100 diák tanult.⁷

A partikula igazgatói tisztségét 1843–1850 között Fábíán Dániel, Incze János, Dancs Mózes, Váró Márton, Bodrogi Sámuel és Finta István segédpapok töltötték be. Tanítóként munkájukat segítette Ambrus József, Pethő János, Perdi Mihály, László Mózes, Szakács János és Barabás Lajos. A szabadságharc leverését követő években rövid ideig tanára volt a partikulának Szász Károly későbbi Dunamelléki református püspök, majd később öccse Szász Domokos is, aki az 1890-es évek elején az Erdélyi Református Egyház püspöke volt. A 19. század második felében az iskola tanulóinak száma 140-150 között váltakozott.⁸

Az 1800-as években Kézdivásárhely lakosságának jelentős része iparos volt. A fiatal generáció szakmai felkészítése és a mesterség átadása volt a legfontosabb a szülők számára. Szellemi fejlődésükre, úgy tűnik, kevesebb figyelmet fordítottak, mert 1856-ban a református egyháztanács erélyes intézkedésére volt szükség annak érdekében, hogy az inasok számára kötelezővé tegyék a vasárnap délutánonkénti iskolába járást. Eleinte 70-80 gyerek járt a vasárnapos iskolába, viszont számuk folyamatosan apadt. 1862-ben Benkő Pál polgármester szigorú büntetései miatt sikerült újra benépesíteni az iskolát.⁹

A tanítónők megjelenése azt jelzi, hogy a 19. század elején Kézdivásárhelyen már fontosnak tartották a női tanerő alkalmazását. A református partikulában azonban folyamatosan a kántortanítók feladata maradt a leányoktatás. Ugyanakkor a leányok a fiúkhoz viszonyítva kevesebb figyelemben részesültek, aminek okát abban is kereshetjük, hogy abban az időben nem tartották fontosnak a lányok iskoláztatását. A leányoktatás újjászervezése 1858-ban kezdődött el, amikor Szacsva János kántortanító saját fizetéséből segédtanítót választott maga mellé Bakcsi Ferenc nyugalmazott kántortanító személyében. 1865-ben pedig az egyháztanács támogatásával Prém Hermina lett az első tanítónője az iskolának, kinek feladatkörébe elsősorban a női kézimunka oktatása tartozott. A tanítónő közel hat hónap tanítás után felmondott.¹⁰

Az 1860-as években a leányiskola a református kántori lakás épülete mellett volt, és a tanuló lányok nagy száma miatt két tanteremmel rendelkezett. A lányoktatás fontosságát jelzi az egyháztanács 1867. szeptember 10-én írt jegyzőkönyve is, melyben felszólították a kántornét, aki a szünidő alatt konyhává alakította az egyik osztálytermet, hogy költöztesse ki onnan. A jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy az egy osztályteremre szűkült leányiskola zsúfoltsága miatt néhány szülő más iskolába vitte a gyermekét.¹¹

A református *partikula* működését a város jómódú polgárai is támogatták. 1867-ben az özvegyen maradt gyerektelen Nagy Jáfet nyugalmazott főhadnagy 50 darab császári és királyi aranyat adományozott az iskola javára.¹² Ebben az

időben az egyház a bérbé adott területek jövedelmének egy részét erre a célra fordította, illetve gyakoriak voltak az iskola javára szervezett *táncvigalmak* is.

A református gyerekek oktatása nem csak az egyház által működtetett iskolában zajlott. 1904. szeptember 29-én Czirmay Zoltán református lelkész az egyháztanácsnak arról számolt be, hogy a kantai Római Katolikus Főgimnáziumban tanuló 85 református gyermek vallásos oktatását kezdte el heti egy-egy alkalommal. Ugyanakkor kérte a presbitériumot, hogy az egyik bérházát engedje át tanterem számára, mert a főgimnázium igazgatója nem tudott helyet biztosítani az intézményben.¹³ Az önálló református iskola 1931-ben elemi oktatás szintjén még működött Kézdivásárhelyen.¹⁴

Római katolikus egyházi oktatás

■ A római katolikus iskolai oktatás is már a 17. században elkezdődött. Nagy Mózes minorita szerzetes 1696-ben Kantafalvára hozta át a korábban, Esztelneken 1680-ban elindított ferences iskolát. A kolostor számára elsőként Jankó Péter és felesége adományozott területet, melyhez báró Altorjai Apor István újabb területtel járult hozzá. 1699-ben az iskolaalapítás támogatásaként Apor István önköltségen faházakat építtetett a tervezett iskolának, és anyagi támogatást is biztosított. 1700-ban Mihácz Miklós, Sándor Borbála és Lemhényi Kövér Mihály egy Barabás Györggyel cserélt birtokkal bővítette az iskola vagyonát. 1707-ben pedig gróf Mikes Mihály tamásfalvi *részjóságát* adományozta az iskolának, de a későbbiekben is folyamatosan érkeztek adományok az iskolának.¹⁵

A kantai iskolának mindig fontos szerepe volt a város kulturális életében is. Az itt kibontakozó iskolai színjátszás az összmagyar művelődési életben is fontos szerepet játszott. A 17. század végétől egészen 1779-ig összesen 69 alkalommal mutattak be a helyi közönségnek olyan darabokat, amelyeket többnyire pap-tanárok írtak és rendeztek. A diákok és a városi közönség előtt bemutatott vallásos és profán tárgyú darabok nagy többsége szervesen ötvözte a szakrális-didaktikus és a népies elemeket.¹⁶

A kantai iskola létrehozása óta mindössze 12 évet szünetelt az intézmény, az 1848–49-es szabadságharc leverését követően, de 1861-től már újraindult. Előbb csak algimnázium volt, majd 1899-től 1902-ig fokozatosan főgimnáziumi rangra emelkedett. 1906-tól kezdődően pedig a számára épített impozáns épületben folytatódott az oktatás.¹⁷

A református partikulához hasonlóan a római katolikus felekezeti iskolában is tanulhattak leányok, akiket itt is a kántor tanított. A külön leányiskola 1868-ban szűnt meg a községi iskolák megnyitásának eredményeként.¹⁸ 1931-ben mint római katolikus elemi iskola még várta az ott tanulni akaró gyermekeket.¹⁹

A római katolikus Főgimnázium életében az 1931–1932-es tanévben történt jelentős változás, amikor az erdélyi katolikus Státus igazgatótanácsa mint iskolafenntartó az új tanügyi törvény hatására az iskolát tanítóképzővé alakította. A változás abban állt, hogy a főgimnázium felső tagozata helyébe áthelyezték az addig Csíkszeredában működő tanítóképzőt.²⁰ Néhány évvel később, 1935-ben a mezőgazdasági oktatás is itt talált otthonra.

■ Kézdivásárhely másik fontos oktatási intézménye a rövid ideig működő székely katonanevelde volt. A báró Purtzell János által 1811-ben kezdeményezett oktatási intézmény épületét 1819-ben kezdték el építeni.²¹ Miután 1822. december 11-én a császár, majd 1822. december 28-án az udvari haditanács is jóváhagyta az intézet megnyitására vonatkozó engedélyt, az erdélyi General Commando 1823. február 26-án kelt kiértesítését követően megnyílt az új oktatási intézet. Az eredeti nevén Székely Nemzeti Nevelőház a három székely ezred 100 növendéke számára volt felszerelve. A csíkszeredai 1. székely (gyalog)ezred 12 századából 36, a kézdivásárhelyi 2. székely (gyalog)ezred 12 századából 36, a sepsiszentgyörgyi székely huszárok 8 századából pedig 24 fiút tudott befogadni. Ezenfelül a három székely ezred tisztjeinek gyermekei közül 4 fiú oktatását vállalta az intézmény. A General Commando 1829. decemberében hozott rendelet alapján még 50 *kosztos* növendék befogadására kapott engedélyt az iskola, akik havi 6 forint fizetség ellenében kaptak szállást, étkezést, ruhát, mosást, könyveket stb. A tanulóknak a néhány éves oktatás keretében, 18 éves korukig a német nyelv olvasását és írását, matematikát, helyesírást, tollbamondást, írásbeli fogalmazást, földrajzot, építészetet, mértant, mechanikát és hadtudományi ismereteket tanítottak. Ezenfelül a tanulók zene- és táncismerekben részesültek, továbbá tőr- és kardvívásra oktatták őket, valamint úszás- és egyéb tornagyakorlatokat is végeztek. Erkölcsi szempontból az iskola külön hangsúlyt fektetett arra, hogy az uralkodóval szemben megfelelő alattvalói hűségre, kötelezettségre nevelje a diákokat.²²

A tanulók oktatását egy főtanító, három segédtanító és egy kíséző végezte. Az intézeten belül a felügyeletet egy altiszt (egyben a parancsnok), két tanító katonai oktató, egy vívómester és egy úszómester látta el. Az intézet hátterét egy gazdasági vezető, két suszter, két szabó, két pék, egy péksegéd, nyolc közönséges ápoló, egy szakács és egy kukta biztosította. Mindehhez egy olyan korszerű épület társult, melyben öt tanterem, egy előadóterem, egy könyvtárterem, két étkezőterem, egy főző- és egy sütőkonyha (külön helyiséggel a sütőfelszerelések számára), egy élelmiszer-, egy egyenruha-, valamint egy kellékraktár, nyolc hálószoba, egy tisztiszoba és három inspekciós altiszti szoba volt.²³

A 19. század elején a katonai határőrvidék minden településén, így Kézdivásárhelyen is német tannyelvű leányiskolákat is létesítettek. Az 1825-ben létesített, a bécsi kormány által támogatott és állampénzből fenntartott iskola a későbbi Stephanie Menháznak átadott épületben működött egészen 1848-ig. Általában három osztályban tanultak a lányok olvasni, írni, számolni és kézimunkázni. 1825–1830 között Gross Mária, 1830–1848 között pedig Bassance főhadnagyné és Jüngling Mária tanítottak az iskolában. Az iskola nyitott volt mindenki számára, de elsősorban a kézimunka oktatásával sikerült a tanulókat az iskola padjaiba csábítaniuk.²⁴

A községi iskoláktól az állami elemi oktatásig

■ A községi iskolák megalakulását az 1868. évi 38. törvénycikkely életbe léptetése tette lehetővé. Kézdivásárhelyen Benkő Pál polgármester és Székely János református pap karolták fel a helyi községi iskola létrehozását. 1870. szeptember 27-én megalakították az iskolaszéket, és rá egy évre 1871. október 2-án meg-

nyitották a két új iskolát. Nem találtam adatokat arra vonatkozóan, hogy a korábbi református felekezeti oktatás ekkor megszakadt volna. Az új intézmény létrehozóinak és tanárainak, valamint a leányiskolának helyet adó ingatlan ismeretében arra lehet következtetni, hogy az új községi iskolák keretében működött tovább a református oktatás.

A fiúiskola élére Baló László igazgató-tanítót nevezték ki, míg Simó József, Finta Gergely és Gyöngyösi István annak rendes tanítói lettek. A községi fiúiskola előbb a volt katonaiskola épületében kapott helyet, de egy év után átköltöztették a felső népiskola udvarán álló hosszú földszintes épületbe.

A községi leányiskola az 1760-ban épült partikula épületében kapott helyet, és Nagy Leopoldné igazgató-tanítónő vezetése alatt Dáné Ferenc, Finta Albert, valamint Demeter Róbert rendes tanítók oktattak benne.²⁵ 1879-ben Kozma Ferenc a községi leányiskoláról azt írta, hogy zárdaszerű sötét épület, amely iskolának alkalmatlan, és melyben több tanító és tanítónő oktat.²⁶ Az intézménynek az 1870-es években feltehetően Nagy Károly volt az igazgató-tanára, ugyanis amikor 1880-ban elvállalta az Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet irányítását, a leányiskola vezetését hagyta ott.²⁷ Kezdetben mindkét iskola négyosztályos volt, de 1874-től már hat osztállyal működtek, majd 1880-tól mindkét iskola igazgatását M. Székely János tanárra bízta.²⁸ A két iskola állami elemi iskolaként vált közismertté Kézdivásárhelyen, melynek 1911-ig M. Székely János maradt az igazgatója. A 20. század elején kitartó munkájának eredményeként épült meg az iskola új épülete is.²⁹

A 3–6 év közötti *kisdednevelés* törvénybe foglalásának kérdése az 1870-es évek elején fogalmazódott meg Magyarországon. Kézdivásárhelyen 1871-ben, a községi iskolák megszervezésével egy időben, elkezdődött az óvoda létesítése is, mely már indulásakor két szakszerűen felszerelt nagy teremmel rendelkezett. Az óvodák létrehozása összefüggött a nők munkaerőpiacon való megjelenésével. Az 1876-ban készített közoktatásügyi miniszteri jelentés szerint a Székelyföldön akkor három óvoda létezett, Dálnokon, Kézdivásárhelyen és Marosvásárhelyen. Az első két helyen községi, míg a harmadik helyen társulati keretek között működött.³⁰ A református egyház jegyzőkönyveiben első alkalommal 1881 februárjában találtam óvodára vonatkozó feljegyzést, mely arról tudósít, hogy az egyház felszerelt óvodája, a városi tanács támogatását élvezve, már megnyitásra vár.³¹ A dokumentumból azonban nem derül ki, hogy új intézményről vagy a régiről írnak.

Az 1872-ben életre hívott Háromszéki Erzsébet Leány-árvaházat az alapítók kérésére 1877-ben a belügyminisztérium önálló intézménnyé alakította át Háromszéki Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet néven. Az intézet keretében egy ötosztályos leányiskolát indítottak, ahol az elemi iskolának megfelelő oktatásban részesültek a bentlakó lányok, mellette pedig olyan munkára tanították őket, ami az intézetből való távozásuk után rendes és becsületes megélhetést biztosíthatott számukra. Az intézet és az iskola fénykora 1880-tól, elsősorban Nagy Károly igazgatóvá választásával kezdődött el.³²

Az inasoknak 1856-ban kötelezővé tett vasárnapi iskola a községi elemi fiú- és leánynépiskola tanítói testületének ösztönzésére 1883-ban iparostanonc-iskolává alakult. A 19. század fordulóján az iparostanoncoknak a kor törvényei azt is előírták, hogy kötelezően látogatniuk kellett a tanonciskolákat. A kézdí-
vásárhelyi iparostanonc-iskolának átlagban 231 növendéke volt, akiket rendszerint délutánonként öt tanerő heti 27 órában tanított. 1887-ben az *iparosta-*

nonc-iskola igazgatásával is M. Székely János községi elemi iskolai igazgatót bízták meg.³³

A 20. század elejére az oktatás mindenki számára kötelezővé vált, ezért a szegényebb sorsú diákok iskoláztatása nagy terhet jelentett a szülők számára. 1905-ben a kézdivásárhelyi állami elemi iskolába 166 tanuló volt szegénységi bizonyítvánnyal beírva, ami azt jelentette, hogy a más állami iskolákban fizetendő 4 korona tandíj helyett itt csak 1 korona 30 fillér tandíjat kellett volna fizetniük, azonban a legtöbben még erre sem voltak képesek. M. Székely János, az iskola akkori igazgatója, a nehéz helyzetben lévő tanulók megsegítésére 1904 végén egy Napközi Otthon létrehozását szorgalmazta, mely a helyi polgárok támogatása révén elsősorban a tanulók étkeztetését lett volna hivatott megoldani. A nehézkes indulás ellenére a szociális érzékenységnek köszönhetően, a Napközi Otthon végül is megkezdhette működését, s jótékony munkáját még az 1940-es években is folytatta.³⁴

A polgári iskolák kialakulása

■ „A polgári iskolák tulajdonképpen mivoltával az emberek legnagyobb része nincsen tisztában. Nem is csuda. Ez a legnehezebben definiálható intézet összes tanügyi szervezetünkben. Pedig csak onnan e nehézség, hogy felfelé hiányzik a folytatás, s így nehezebben lehet megmondani: mire neveli növendékeit” – írja Kozma Ferenc 1879-ben. Az új iskolatípus a városi középosztály, vagyis a többségi iparos- és kereskedőréteg gyermekeinek életre nevelése céljából jött létre. Tehát a polgári iskolák elsősorban azoknak a gyerekeknek jelentettek tanulási lehetőséget, akiknek nem állt szándékukban a felsőfokú végzettség megszerzése, de az itt elsajátított általános és gyakorlati ismeretekkel az öröklött vagy új életpályájukon könnyebben boldogulhattak.³⁵ A községi elemi iskola keretében működő iparostanonc-iskola ismeretében arra lehet következtetni, hogy a kézdivásárhelyi középosztály korán felismerte a szakoktatásban rejlő előnyöket.

A 19. század második felében a városokban és a vásártartással rendelkező községekben kibontakozó kisipar előmozdítására különböző ipariskolák létesültek, így 1872 októberében 28 tanulóval *Iparos szakosztályú felső népiskolát* nyitottak Kézdivásárhelyen is. A kefekötésre és kosárfonásra szakosodó iskola azonban, a kezdeti lelkesedés után, nem vált népszerűvé a fiatalság körében, ezért a Székely Művelődési és Közgazdasági Egyesület háromszéki fiókegyletének támogatásával 1876-ban műfaragászati tanműhelyt indítottak. Vezetését Mauthe János württembergi szobrászra bízták, de mivel a tanműhely 3 évi működés után sem hozta meg a várt eredményeket, csakhamar bezárták. Az *Iparos szakosztályú felső népiskola* keretében Erdélyi Károly iskolaigazgató 18 év kitarató ügyködésének eredményeként, valamint a magyar kormány segítségével 1890-ben egy *asztalos tanműhelyt* hoztak létre. 1892-ben a felső népiskola asztalos tanműhellyel egybekapcsolt állami polgári iskolává alakult, mely a későbbiekben polgári fiúiskolaként vált ismertté. Itt a polgári iskolai tantárgyakon kívül rajzolást, anyagmintázást, műfaragást és esztergályozást is tanítottak a növendékeknek.³⁶ Erdélyi Károly 1892-től 1899-ig, nyugdíjba vonulásáig töltötte be az igazgatói tisztséget.

A 19. század végétől további iskolák létesültek Kézdivásárhelyen. A már említett polgári fiúiskolát 1899 szeptemberében a polgári leányiskola megnyitása követte. Létrehozásában nagy szerep jutott az 1878. február 10-én megalakított

Kézdivásárhelyi Jótékony Nőegyletnek, mely elsősorban a szegények, árvák és kárvalottak számára szorgalmazta korszerű polgári leányiskola létesítését.³⁷

A polgári leányiskola létrehozását az Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézetben folyó tanítás is elősegíthette. Eredetileg a bentlakó árva lányok számára kívántak olyan női mesterségeket oktatni, melyek segítségével a későbbiekben fenn tudták tartani magukat, azonban az 1880-as évek elején már évenként 15-20 bejáró növendék is tanult az intézményben.³⁸

Az új oktatási intézmény egy osztállyal kezdte meg működését, melynek igazgatói tisztségével Balázs Mártont bízták meg, aki 1893-tól a polgári fiúiskola magyartanára volt. Ezzel egy időben a polgári fiúiskola igazgatását is ő vette át Erdélyi Károlytól. A leányiskola a községi elemi népiskola épületében egy osztályteremben kezdte meg működését, de a következő tanévekben egyre gyarapodott a tanulók száma, ezért már 1901-ben felmerült egy saját iskolaépület megépítése.³⁹

1904-ben fogtak hozzá a tervek elkészítéséhez, de csak 1908-ban, dr. Ráth Endre országgyűlési képviselő közbenjárására sikerült anyagi támogatást szerezniük az építkezéshez, melyet az év nyarán el is kezdtek.⁴⁰ Kézdivásárhely akkor legmodernebb iskolaépületének ünnepélyes átadására 1911. április 27-én került sor.⁴¹

A polgári fiú- és leányiskolában az impériumváltás után is folytatódott a tanítás, a nevét azonban állami gimnáziumra változtatták. Az 1931–32-es tanévben mindkét iskolában 4-4 osztály indult, de az 1931-es új tanügyi törvény értelmében a fiúgimnáziumot évente 1-1 osztállyal kezdték el bővíteni, annak érdekében, hogy líceummá fejlődhessen.⁴²

Összegzés

■ A Kézdivásárhelyi oktatási intézmények kialakulása elsősorban a felekezeti oktatás elindulásának köszönhető. A 17. században létesített református partikula és a kantai római katolikus iskolák kezdetben az alpműveltség megszerzésében játszottak szerepet, de a későbbiekben hozzájárultak a szakmai képzést és a magasabb szintű elméleti tudást biztosító iskolák létrejöttéhez. A város és környékének szellemi gyarapodására – még ha rövid ideig is – pozitív hatással voltak a Székely Határőr Ezred által létesített oktatási intézmények is.

A polgári átalakulás eredményeként a városi középosztály igénye a 19. század második felében megeremtette a polgári fiú- és leányiskolát, melyben a diákok az elméleti ismeretek mellett gyakorlati képzésben is részesültek, annak érdekében, hogy magasabb fokú iskolai végzettség nélkül is meg tudják állni a helyüket az életben.

A város oktatási intézményeiből kikerülő jó képességű tanulók egy része különböző felsőfokú iskolákban folytatta tanulmányait, ami a korszak új polgári eszméinek, kulturális mintáinak a megismerését és terjesztését is elősegítette. Nem meglepő tehát, hogy a 19. század végén a tanulók is saját egyesületet hoztak létre. A Kézdivásárhelyen Szünidőző Tanuló Ifjuság nevet viselő egyesület tagjai többnyire olyan családokból származtak, melyekben az anyagi jólét mellett a polgári életvitel sem volt idegen. Az ifjak jelentős része tehát a közéleti szerepvállalást elsősorban *családi hagyományként* folytatta, tehát később, tanulmányai végétével Kézdivásárhely művelődési életének is közismert szereplőjévé vált.

■ JEGYZETEK

1. Daniel G. Scheint: *Az erdélyi székelyek földje és népe (1833)*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2012. 123.
2. Pál Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön*. Pro-Print, Csíkszereda, 2003. 455.
3. Incze László: *Amít a céhes városról tartozunk még elmondani*. In: Földi István: *Századelő az udvartereken*. Kriza Könyvtár, Kvár, 2004. 222.
4. Berecz Gyula: *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története*. Alexi könyvnyomdája, Brassó, 1893. 123.
5. Berecz Gyula: i.m. 124.
6. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, fond 105/612.; Berecz Gyula: i.m. 123.
7. Daniel G. Scheint: *Az erdélyi székelyek földje és népe (1833)*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2012.124.
8. Berecz Gyula: i.m. 124–125.
9. Berecz Gyula: i.m. 125.
10. Berecz Gyula: i.m. 125–126.
11. Kézdivásárhelyi Református Egyházközség Levéltára, I/18, 1866. szeptember 16.: 66., 67.; 1867. szeptember 10.: 57.
12. Kézdivásárhelyi Református Egyházközség Levéltára, I/18, 1867. április 8.: 28.
13. Kézdivásárhelyi Református Egyházközség Levéltára, I/23, 1904. szeptember 29.: 101.
14. Székely Ujság 1931. augusztus 23. XVIII. (XV. évf.) 36.
15. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása. Háromszék*. Harmadik kötet, Ráth Mór kiadása, Pest, 1869. 108.
16. Kilián István: *Magyar nyelvű színjátszás Kézdivásárhelyt a XVIII. században*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk. Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Dipos Gábor, Tonk Sándor. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 1980. 221–231.
17. Berecz Gyula: i.m. 128–129; Incze László: i.m. In: Földi István: *Századelő az udvartereken*. Kriza Könyvtár, Kvár, 2004. 222–223.
18. Berecz Gyula: i.m. 1893.129.
19. Székely Ujság 1931. augusztus 23. XVIII. (XV. évf.) 36.
20. Székely Ujság 1931. július 5. XVIII. (XV. évf.) 29. sz. 4.
21. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása. Háromszék*. Harmadik kötet, Ráth Mór kiadása, Pest, 1869. 104; Bakk Endre: *Kézdivásárhely s az ottani Jancsó családok története*. Ifj. Jancsó Mózes könyvnyomdája, Kézdivásárhely, 1895. 307.
22. Daniel G. Scheint: i.m. 125–127; Berecz Gyula: i.m. 129–131.
23. Daniel G. Scheint: i.m. 126.
24. Berecz Gyula: i.m. 129.
25. Berecz Gyula: i.m. 126–128.
26. Kozma Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Székely Mívelődési és Közigazgatási Egylet, Bp., 1879. 436.
27. Erdélyi Károly: *A háromszéknevegyei „Erzsébet” árvaleány-nevelő intézet története*. In: *Emlékkönyv a zágoni báró Szentkereszty Stephanie által alapított Jókony Intézetek és Egyletekről*. Kvár, 1893, 13.
28. Berecz Gyula: i.m. 126–128.
29. 1989 előtt faipari liceumként működött, jelenleg a Bod Péter Tanítóképző működik benne.
30. Kozma Ferenc: i.m. 404–405; Berecz Gyula: i.m. 131–132.
31. Kézdivásárhelyi Református Egyházközség Levéltára I/20, 1881. február 6., 5.
32. Nemere 1878. november 24., VIII. évf., 100; Nemere 1878. november 28., VIII. évf., 101; Erdélyi Károly: *A háromszéknevegyei „Erzsébet” árvaleány-nevelő intézet első évkönyve 1872 től 1887-ig*. Bp. 1887. 7–21; Málík József és társai. *Közművelődés*. In: *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére*. Sepsiszentgyörgy, 1899. 361; Dimény Attila: *Az Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet első harminc éve az árvaházalapító báró Szentkereszty Stephanie elnöksége alatt (1872–1902)*. In: Tóth Szabolcs Barnabás (szerk.): *Szentkereszty Stephanie Emlékkönyv. A Háromszék Vármegyei Erzsébet Árvaleány-nevelő intézet alapításának 140. évfordulójára*. Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2013. 29–56.
33. Berecz Gyula: i.m. 138–139; Nagy Elek, ifj.: *Az ipar*. In: *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére*. Sepsiszentgyörgy, 1899. 168; Kozma Ferenc: i.m. 426–428.
34. Székely Ujság 1905. november. 19. II. évf. 95; Székely Hírlap 1909. május. 23. IV. évf. 41; Székely Ujság 1942. április. 26. XXXIX. évf. 17; Kézdivásárhelyi Református Egyházközség Levéltára I/23, 1904. november 15.: 119. – a helyi református egyházközség egy szegény református gyermek ellátásának gondját vállalta.
35. Kozma Ferenc: i.m. 434.
36. Buzogány Áron: *A Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület első Évkönyve 1876-ra*. Bp., 1877. 70; Berecz Gyula: i.m. 132–136, 138–139; Málík József és társai. *Közművelődés*. In: i.m. 342; Incze László: *Amít a céhes városról tartozunk még elmondani*. In: i.m. 223.
37. Incze László: *Amít a céhes városról tartozunk még elmondani*. In: i.m. 223.
38. Berecz Gyula: i.m. 138.
39. Szabó Judit: *Balázs Márton emlékezete*. In: Incze László (szerk.): *Emlékkönyv a kézdívásárhelyi múzeum 25. évfordulójára*. Médium Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 1997. 91–93.
40. Székely Ujság 1908. április 5. V. évf. 40.
41. Szabó Judit: *Balázs Márton emlékezete*. In: i.m. 93; Jelenleg az Apor Péter Mezőgazdasági Szakközépiskola működik benne.
42. Székely Ujság 1931. augusztus 23. XVIII. (XV. évf.) 36.